

Νίκος Σταματίνης¹
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Φιλολογίας

Αργύρης Αρχάκης²
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Φιλολογίας

Βίλλυ Τσάκωνα³
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΘΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ/ΤΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ‘ΚΡΙΣΗ’ ΤΟΥ 2015

Ακολουθώντας την προσέγγιση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και αντλώντας δεδομένα από τα πρακτικά του Ελληνικού Κοινοβουλίου, στην παρούσα έρευνα εξετάζουμε τη σημασιολογική πορεία του όρου *λαθρομετανάστης/τρια*. Τα δεδομένα περιλαμβάνουν 49 κείμενα πρακτικών της Βουλής του έτους 2015, στα οποία εντοπίζονται οι όροι *λαθρομετανάστης/τρια* και *λαθρομετανάστευση*. Η ανάλυσή τους αποκαλύπτει την αναπλαισιωμένη χρήση των όρων αυτών, καθώς συγκρίνονται με τον τρόπο που χρησιμοποιούνταν ως μέρος ενός ηγεμονικού ξενοφοβικού λόγου κατά τη δεκαετία του 1990. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του όρου φαίνεται να έπαιξε η διορθωτική πρακτική της πολιτικής ορθότητας που τους στιγμάτισε ως ακατάλληλους και ρατσιστικούς.

Λέξεις-κλειδιά: Πολιτική ορθότητα, Λαθρομετανάστης/τρια, Ρατσισμός, Λόγος, Κοινοβουλευτικός λόγος

1. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Κατά την ‘κρίση’ του 2015, η Ελλάδα βρέθηκε στο επίκεντρο μιας έκτακτης συνθήκης που απαιτούσε άμεση επίλυση. Η ελληνική κοινωνία έπρεπε να επιλέξει ανάμεσα σε δύο τρόπους πολιτικής διαχείρισης: την πολιτική υποδοχής

¹ laonikos90@gmail.com

² archakis@upatras.gr

³ villytsa@otenet.gr, vtsakona@ecd.uoa.gr

των μεταναστευτικών πληθυσμών και εκείνη του αποκλεισμού τους. Στο πλαίσιο αυτό θα μελετήσουμε τη σημασιολογική πορεία του όρου *λαθρομετανάστες/τρια*. Πιο συγκεκριμένα, θα εξερευνήσουμε τον δημόσιο διάλογο σχετικά με την καταλληλότητα ή μη της χρήσης του λαμβάνοντας υπόψη τις παρεμβάσεις της πολιτικής ορθότητας, μέσω των οποίων ο όρος έχασε τη φαινομενική ουδετερότητα που είχε τη δεκαετία του 1990. Τελικά, θα εξετάσουμε τις εμφανίσεις του όρου σε ένα σώμα κειμένων από τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις του 2015.

Για την ανάλυση των δεδομένων μας ακολουθούμε τη θεωρητική προσέγγιση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ), η οποία επικεντρώνεται κυρίως σε θεσμικά, πολιτικά και δημοσιογραφικά κείμενα, καθώς αυτά είναι που έχουν ευρεία απήχηση και ταυτόχρονα αποτελούν κεντρική πηγή με βάση την οποία κατασκευάζουμε την πρόσληψη της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας (Στάμου 2014: 152). Ερευνητικός σκοπός της ΚΑΛ είναι να εξετάσει τους τρόπους με τους οποίους τα κείμενα καλύπτουν ή ακόμα και αναπαράγουν φαινόμενα κοινωνικών διακρίσεων όπως ο σεξισμός και ο ρατσισμός. Με άλλα λόγια, η ΚΑΛ μελετά την αναπαραγωγή των εξουσιαστικών σχέσεων και των κοινωνικών ανισοτήτων μέσω του λόγου (Blommaert 2005· Αρχάκης 2020).

Ερμηνευτικό κλειδί της προσέγγισης της ΚΑΛ είναι η διαλεκτική σχέση μεταξύ μικρο-επιπέδου και μακρο-επιπέδου (Blommaert 2005· Benwell & Stokoe 2006· Στάμου 2014· Bennett 2018).⁴ Πιο συγκεκριμένα, στο μακρο-επίπεδο, εντάσσονται οι λόγοι (discourses), δηλαδή οι τρόποι αναπαράστασης και οργάνωσης της κοινωνικής πραγματικότητας, οι οποίοι αναδύονται μέσα από συγκεκριμένες αξιακές οπτικές (Fairclough 2003). Σε αυτό το επίπεδο μπορούμε να εντοπίσουμε, μεταξύ άλλων, τον ηγεμονικό εθνικό/ξενοφοβικό λόγο που προωθεί πολιτικές αποκλεισμού των μεταναστών/τριών. Από την άλλη, στο μικρο-επίπεδο, εντάσσονται οι κοινωνικές πρακτικές των ομιλητών/τριών, οι επιλογές τους και τελικά η στάση τους απέναντι στους λόγους του μακρο-επιπέδου (Bucholtz & Hall 2005: 591). Τα επίπεδα αυτά βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση.

Σε αυτό το πλαίσιο της διάκρισης μεταξύ μικρο-επιπέδου και μακρο-επιπέδου θα εγγράψουμε και τον διάλογο σχετικά με την καταλληλότητα του όρου *λαθρομετανάστες/τρια*. Για το μακρο-επίπεδο θα στηριχθούμε σε μια διάκριση μεταξύ δύο αντικρουόμενων λόγων που κάνει η Triandafyllidou (2018: 14–15) σχετικά με την ‘κρίση’ του 2015. Ο πρώτος λόγος προωθούσε την ηθική υποχρέωση και την αλληλεγγύη που πρέπει να δείξει η ελληνική κοινωνία στους/

⁴ Για τις ανάγκες του άρθρου αυτού, αρκούμαστε στη διμερή διάκριση μεταξύ μικρο- και μακρο-επιπέδου και σε μια πρώτη περιγραφική καταγραφή των δεδομένων και δεν επεκτεινόμαστε στην τριμερή διάκριση (μικρο-, μεσο-, μακρο-επίπεδο) του Fairclough (1998/2001) με τη χρήση πιο εξειδικευμένων εργαλείων (βλ. λ.χ. Reisigl & Wodak 2001).

στις μετανάστες/τριες. Απέναντι σε αυτόν αναδύθηκε ένας δεύτερος λόγος σύμφωνα με τον οποίο οι μετανάστες/τριες συνιστούσαν απειλή και επομένως έπρεπε να αποκλειστούν. Σχηματικά θα μπορούσαμε να αποδώσουμε αυτή τη διάκριση ως μια σύγκρουση μεταξύ του λόγου περί *ηθικής υποχρέωσης και αλληλεγγύης* εναντίον του λόγου περί *απειλής και αποκλεισμού*. Από την άλλη, στο μικρο-επίπεδο εντάσσουμε τη σύγκρουση σχετικά με τους κατάλληλους τρόπους αναφοράς στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.

Θεωρούμε ότι καταλυτικό ρόλο στο μικρο-επίπεδο έπαιξε η πολιτική ορθότητα η οποία στην παρούσα εργασία θα αντιμετωπιστεί ως μια εκδοχή των *διορθωτικών πρακτικών* (corrective practices· Μοσχονάς 2005) και ως μια μορφή *γλωσσικής υγιεινής* (verbal hygiene· Cameron 1995).

2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΘΟΤΗΤΑ ΩΣ ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Η πολιτική ορθότητα συνιστά μια ιδεολογική πρακτική που αφορά πρώτα και κύρια τις γλωσσικές επιλογές και εντάσσεται στις λεγόμενες *διορθωτικές πρακτικές*. Πρόκειται για «παρεμβατικές συμπεριφορές, αφετηρία των οποίων είναι κάποια αξιολόγηση, είτε διαβαθμισμένη είτε απόλυτη, του τύπου ‘σωστό-λάθος’, ‘κατάλληλο-ακατάλληλο’, ‘καλό-κακό’, ‘ωραίο-άσχημο’, ‘σαφές-ασαφές’, ‘πρέπον-άπρεπο’ κλπ.» (Μοσχονάς 2005: 2). Σύμφωνα με τον Μοσχονά, η διορθωτική πρακτική φανερώνεται πάντα μέσα από μια *διορθωτική οδηγία*. Με τις διορθωτικές τους πρακτικές οι υποστηρικτές/τριες της πολιτικής ορθότητας προσπαθούν να αναδείξουν την ανάγκη αντικατάστασης ενός συμβατικού ‘λανθασμένου’ ή ‘ακατάλληλου’ τύπου με έναν νέο ‘σωστό’ ή ‘κατάλληλο’. Αυτός ο δεύτερος τύπος θεωρείται ακριβέστερος και (πιο) ουδέτερος, χωρίς τις αρνητικές αξιολογήσεις που είχε ο προς αντικατάσταση τύπος. Τελικός σκοπός της πολιτικής ορθότητας είναι η συμμόρφωση της γλωσσικής κοινότητας με τη διορθωτική οδηγία.

Για την καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί η πολιτική ορθότητα προτείνουμε τα παρακάτω 3 στάδια:

1. Ακτιβιστικές οργανώσεις, κοινωνικές ομάδες ή/και διανοούμενοι/ες εντοπίζουν ένα λεξικολογικό (ή γραμματικό) στοιχείο που εμπεριέχει επιθετικές ή υποβαθμιστικές συνδηλώσεις για συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες. Στη συνέχεια, γίνεται προσπάθεια να καταστεί σαφές ότι η χρήση των συγκεκριμένων στοιχείων δεν είναι ουδέτερη (Blommaert 2005: 25–26).

2. Ένας νέος πολιτικά ορθός όρος προτείνεται προκειμένου να αντικαταστήσει τον παλιό. Η δημιουργία αυτού του διπλού μεταξύ παλαιού και νέου τύπου δημιουργεί συγκρούσεις εντός της γλωσσικής κοινότητας. Σταδιακά, η επιλογή του καθενός από τους δύο χρωματίζεται ιδεολογικά, και τελικά, επιτυγχάνεται ο αρχικός σκοπός του ιδεολογικού στιγματισμού του παλιού όρου.

3. Οι υποστηρικτές/τριες του νέου, πολιτικά ορθού όρου προσπαθούν να τον εδραιώσουν καταφεύγοντας σε επίσημους φορείς και θεσμούς.

Μια από τις πρώτες και πιο χαρακτηριστικές διαμάχες που έγιναν στην Ελλάδα υπό την ταμπέλα της πολιτικής ορθότητας ήταν ο δημόσιος διάλογος όσον αφορά τον κατάλληλο τρόπο αναφοράς στους/στις μετανάστες/τριες. Όπως τονίστηκε παραπάνω, θεωρούμε ότι αυτή η ιδεολογική σύγκρουση για την καταλληλότητα του όρου συνιστά το μικρο-επίπεδο, το οποίο βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με το μακρο-επίπεδο, που αποδίδεται, εν προκειμένω, με το σχήμα *ηθική υποχρέωση* εναντίον *αποκλεισμού* (βλ. ενότητα 1).

3. Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ *ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ/ΤΡΙΑ* ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1990

3.1. Η φαινομενικά ουδέτερη χρήση του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* κατά τη δεκαετία του 1990

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η μετατροπή της χώρας από χώρα αναχώρησης μεταναστών/τριών σε χώρα υποδοχής τους (Karantinos 2001) έφερε την ελληνική κοινωνία μπροστά σε μια καινούργια πραγματικότητα. Πολύ γρήγορα, η υποδοχή μεταναστευτικών πληθυσμών αντιμετωπίστηκε ως πρόβλημα. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, και εν τη απουσία ενός οργανωμένου σχεδίου διαχείρισης της νέας κατάστασης, συστημικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, κοινοβουλευτικά κόμματα, κρατικές και δημόσιες αρχές ανέπτυξαν έναν ρατσιστικό και ξενοφοβικό λόγο (Gropas & Triandafyllidou 2005). Οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί, ούτως ή άλλως αποκλεισμένοι από το πεδίο της νομιμότητας, συνδέθηκαν με την εγκληματικότητα και θεωρήθηκαν απειλή προς τις αξίες του έθνους-κράτους που τους φιλοξενεί.

Στην ποινικοποίηση ολόκληρων κοινοτήτων μεταναστών/τριών συνέβαλε σημαντικά η επαναλαμβανόμενη χρήση της λέξης *λαθρομετανάστης/τρια* (Καρύδης 2004: 216). Ετυμολογικά, οι λέξεις *λαθρομετανάστευση* και *λαθρομετανάστης/τρια* αποδίδουν δύο ξεχωριστά αλλά αλληλοσυνδεόμενα χαρακτηριστικά στη διαδικασία της μετανάστευσης, όπως τα αντιλαμβάνονται όσοι/ες χρησιμοποιούν τον όρο: αφενός είναι κρυφή και αφετέρου παράνομη.⁵ Ο/Η μετανάστης/τρια διατηρεί την ιδιότητα του/της παρανόμου/ης, όχι μόνο κατά την είσοδό του/της στη χώρα, αλλά καθ' όλη τη διάρκεια παραμονής του/της σε αυτή. Ταυτόχρονα, διατηρεί την ιδιότητα του/της λανθάνοντος/ουσας, δηλαδή αυτού/ής που ζει εκτός κρατικής επιτήρησης και πρόνοιας.

⁵ Ο όρος προέρχεται από τη σύνθεση του αρχαιοελληνικού επιρρήματος *λάθρα* που σημαίνει 'κρυφά' με τον όρο *μετανάστης/τρια* και *μετανάστευση*. Οι ελληνικές λέξεις με το *λαθρο-* ως πρώτο συνθετικό τείνουν να έχουν αξιολογικά αρνητική σημασία και να συνδέονται με παράνομες δραστηριότητες (π.χ. *λαθροθηρία*, *λαθρανάγνωση*, *λαθρεμπόριο*).

Η συστηματοποίηση της χρήσης του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* παρατηρείται κατά την περίοδο που επιτελείται η αναπαραστατική πρόσδεση της παράνομης μετανάστευσης στην εγκληματικότητα (Καρύδης 1996· Βαμβακάς 1997). Ο Παύλου (2001α: 147) τοποθετεί την αλματώδη αύξηση της χρήσης του ουσιαστικού *λαθρομετανάστης/τρια* στο μέσο ενός συνεχούς με δύο άκρα, στο πρώτο εκ των οποίων είναι το *αλλοδαπός/ή* και στο άλλο το *κακοποιός*. Η ανάδειξη του προβληματισμού για τις μαζικές αφίξεις -κυρίως Αλβανών-μεταναστών/τριών γίνεται στη βάση μιας γενικότερης ανησυχίας που προέκυψε από τη συσχέτιση των αφίξεων αυτών με την αύξηση της εγκληματικότητας ως σχέση αιτίου και αιτιατού. Μέσω της χρήσης του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* χαράσσονται οι γραμμές που διακρίνουν τον/την Άλλο/η, ο/η οποίος/α καθίσταται ανεπιθύμητος/η μέσα από τη συσχέτισή του/της με την εγκληματικότητα (Παύλου 2001β· Sakellariou 2017).

Αν η χρήση του όρου συστηματοποιήθηκε ως τρόπος αναφοράς κυρίως για τους ανθρώπους που ήρθαν από την Αλβανία προς την Ελλάδα τη δεκαετία του 1990, η προτυπική εικόνα του/της *λαθρομετανάστη/τριας* τα επόμενα χρόνια άρχισε να περιλαμβάνει μουσουλμανικούς πληθυσμούς, όταν πλέον οι αλβανικής καταγωγής μετανάστες/τριες άρχισαν να αφομοιώνονται και ταυτόχρονα έκαναν την εμφάνισή τους όλο και περισσότεροι/ες μετανάστες/τριες από μουσουλμανικές χώρες.

3.2. Ο στιγματισμός του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* από την πολιτική ορθότητα

Όπως είδαμε παραπάνω, ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* αναδύθηκε τη δεκαετία του 1990 ως ένας γλωσσικός τρόπος αναπαραγωγής αρνητικών στερεοτύπων για τους/τις μετανάστες/τριες. Η συχνή εμφάνισή του σε ρατσιστικά και ξενοφοβικά συγκείμενα έφερε πολύ νωρίς τις πρώτες αντιδράσεις για τη χρήση του (Παύλου 2001α· Κουντούρη 2008). Ουσιαστικά, αυτή η ανάδειξη του ρατσιστικού περιεχομένου του μέσω της διορθωτικής πρακτικής της πολιτικής ορθότητας λειτούργησε και ως αφετηρία προκειμένου να αναδειχθεί ένας ανθρωπιστικός λόγος υπέρ των μεταναστών/τριών.

Μεταξύ άλλων, η Τριανταφυλλίδου (2005: 10) τονίζει την αντίθεσή της με τον όρο *παράνομος/η μετανάστης/τρια* τον οποίο αντικαθιστά με το *παράτυπος /η μετανάστης/τρια* τονίζοντας ότι έτσι «η μόνη παρανομία που διέπραξαν είναι το ότι παραβιάζουν τη νομοθεσία περί μετανάστευσης μην έχοντας τα κατάλληλα χαρτιά για την είσοδο και παραμονή τους στη χώρα».

Σε ψήφισμά του, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2009) προτρέπει τους θεσμούς αλλά και τα κράτη-μέλη να αποφεύγουν τον όρο *illegal immigrant*⁶ με

⁶ Θεωρούμε ότι, παρότι η πιο ακριβής μετάφραση είναι *παράνομος/η μετανάστης/τρια*, η διορθωτική οδηγία στην Ελλάδα αφορά κυρίως τον όρο *λαθρομετανάστης/τρια* για τον οποίον υπάρχει και πολύ συστηματικότερος διάλογος.

το σκεπτικό ότι «εμπεριέχει πολύ αρνητικές συνδηλώσεις». Με το ίδιο σκεπτικό, η N. Pillay (2009), Ύπατη Αρμοστής του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, αντιτίθεται στη χρήση του όρου και τονίζει την ανάγκη αντικατάστασής του από τους «πιο αποδεκτούς» και ακριβείς όρους *irregular/undocumented migrants* 'παράτυποι/ες μετανάστες/τριες, μετανάστες/τριες χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα'. Αυτές οι παρεμβάσεις άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους και στην Ελλάδα, όταν ο Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου N. Muiznieks (2014) σε επιστολή του στον Υπουργό Ναυτιλίας Μ. Βαρβιτσιώτη αντιτίθεται στη χρήση της ορολογίας *παράνομος/η μετανάστης/τρια* ή *λαθρομετανάστης/τρια* κάνοντας συστάσεις για την αντικατάσταση των όρων αυτών.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, συγκροτημένες παρεμβάσεις που αφορούν το μικρο-επίπεδο της ορολογίας και των τρόπων αναφοράς στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Η διορθωτική οδηγία έχει ως εξής: αποφεύγουμε τους όρους *λαθρομετανάστης/τρια* και *παράνομος/η μετανάστης/τρια* και προτιμάμε τους όρους *παράτυπος/η μετανάστης/τρια* και *μετανάστης/τρια χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα*, γιατί οι πρώτοι θεωρούνται πλέον επιθετικοί και ακατάλληλοι. Πάντως ενδείξεις αλλαγής της στάσης της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στον όρο *λαθρομετανάστης/τρια* εμφανίζονται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 (Παύλου 2009: 22–24). Η Sakellariou (2017) επισημαίνει σχετικά ότι η αντικατάσταση των όρων έγινε πρώτα από αριστερές εφημερίδες και στη συνέχεια από κεντρώες και δεξιές.

4. Ο ΟΡΟΣ ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ/ΤΡΙΑ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΕΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 2015

4.1. Δεδομένα και ανάλυση

Κατά την 'κρίση' του 2015, οι παρεμβάσεις και οι διορθωτικές οδηγίες της πολιτικής ορθότητας που έχουν προηγηθεί έχουν ήδη στιγματίσει τον όρο *λαθρομετανάστης/τρια* ως προσβλητικό και απαξιωτικό. Παράλληλα, η διορθωτική οδηγία τόνιζε την καταλληλότητα των όρων *παράτυπος/η μετανάστης/τρια* ή *μετανάστης/τρια χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα* (Stamatinis et al. 2021). Παρόλα αυτά, ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* συνεχίζει να εμφανίζεται και εντός του Ελληνικού Κοινοβουλίου το 2015, όπως φαίνεται από τα κείμενα των πρακτικών της Βουλής που αναλύουμε.

Εν προκειμένω, τα δεδομένα μας περιλαμβάνουν 49 κείμενα πρακτικών της Βουλής, όπου υπάρχουν 150 εμφανίσεις των όρων *λαθρομετανάστης/τρια* και *λαθρομετανάστευση*. Το χρονικό εύρος στο οποίο κινούμαστε είναι μεταξύ της 1ης Ιανουαρίου 2015 και της 31ης Δεκεμβρίου 2015. Μελετώντας τα κείμενα των ίδιων των βουλευτών/τριών, αποφεύγουμε τον σκόπελο του να αποδώσουμε εμείς ιδεολογική ταυτότητα σε εκείνον/η που χρησιμοποίησε τον εκάστοτε όρο.

4.2. Χρήσεις και κατανομή του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* στις κοινοβουλευτικές ομιλίες

Από τις 150 εμφανίσεις του όρου, διακρίνουμε τις περιπτώσεις που ο όρος εμφανίζεται ως *χρήση* (use), δηλαδή αναφέρεται απευθείας στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, από τις περιπτώσεις που ο όρος λειτουργεί *μεταγλωσσικά* (mention), δηλαδή αναφέρεται στον ίδιο τον όρο (για τη διάκριση χρήσης και μεταγλωσσικής αναφοράς, βλ. Devitt & Sterelny 1999). Από τις 150 συνολικές εμφανίσεις του όρου, οι 112 λειτουργούν ως χρήσεις και οι υπόλοιπες 38 ως μεταγλωσσικές αναφορές. Θεωρούμε τη διάκριση αυτή μεθοδολογικά απαραίτητη καθώς έτσι φαίνεται, από τη μια, τότε οι όροι συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται παρά τη διορθωτική οδηγία και, από την άλλη, τότε γίνεται διάλογος σχετικά με την καταλληλότητά τους.

Συνολικά, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων οι όροι χρησιμοποιούνται σε λόγους βουλευτών/τριών της Χρυσής Αυγής (105 ως χρήση και 10 ως μεταγλωσσική αναφορά). Από τη Νέα Δημοκρατία έχουμε άλλες 11 εμφανίσεις του όρου (5 ως χρήσεις, 6 ως μεταγλωσσικές αναφορές). Για τον ΣΥΡΙΖΑ δεν εντοπίζουμε καμία χρήση αλλά 19 μεταγλωσσικές αναφορές. Τέλος, υπάρχουν ακόμα 2 χρήσεις του όρου από βουλευτή των ΑΝΕΛ και από έναν ανεξάρτητο βουλευτή προερχόμενο από τους ΑΝΕΛ και άλλες 3 μεταγλωσσικές αναφορές από ΚΚΕ (2) και ΠΑΣΟΚ (1).

Επομένως, οι χρήσεις γίνονται αποκλειστικά από κόμματα της Δεξιάς και κατά βάση της Ακροδεξιάς, ενώ δεν εντοπίζουμε τους όρους ούτε μία φορά ως χρήση σε λόγους κομμάτων του Κέντρου και της Αριστεράς. Οι δύο όροι συνέχιζαν να χρησιμοποιούνται από ένα συγκεκριμένο πολιτικό φάσμα και κυρίως από τη Χρυσή Αυγή, κάτι που αποτελεί ένδειξη της ιδεολογικής τους προέλευσης. Ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* πια δεν έχει την καθολική και φαινομενικά ουδέτερη έννοια που είχε τη δεκαετία του 1990, όταν οι θεσμικοί και μιντιακοί λόγοι συνέκλιναν σχεδόν αποκλειστικά στον ορισμό μιας κατάστασης ανεπιθύμητης (Κουντούρη 2008: 60–71).

Από την άλλη, ως μεταγλωσσικές αναφορές οι όροι εμφανίζονται στα περισσότερα κόμματα της Βουλής με την πλειοψηφία των εμφανίσεων να προκύπτουν από τον τότε κυβερνώντα ΣΥΡΙΖΑ. Στις περισσότερες εμφανίσεις του υπάρχει ταυτόχρονα διορθωτική οδηγία ως προς την αποφυγή της χρήσης του. Αντιθέτως, στις εμφανίσεις του ως μεταγλωσσικής αναφοράς από τα κόμματα της Χρυσής Αυγής και της Νέας Δημοκρατίας συνυπάρχει συνήθως η υπεράσπιση της χρήσης που παίρνει τη μορφή αντίδρασης στη διορθωτική οδηγία.

Για παράδειγμα, σε μια ερώτησή του στη Βουλή (20.07.2015), ο τότε βουλευτής της Χρυσής Αυγής Χρήστος Παππάς μιλάει για «ασύμμετρη απειλή από την αθρόα εισβολή λαθρομεταναστών», ενώ στον λόγο του τονίζει ότι:

Υπάρχει μία τακτική από όλους να πετάτε την μπάλα στην εξέδρα και να κρύβετε πίσω από το δάχτυλό σας την ουσία του πράγματος, εμμένοντας σε μία θέση περί της λέξεως «λαθρομετανάστες». Ανατρέξτε [...] στο τελευταίο λεξικό του καθηγητού κ. Μπαμπινιώτη. Στα παράγωγα της λέξης «λαθραίος», «λαθρο» έχει και τη λέξη «λαθρομετανάστες». Ας κατηγορήσουμε και τον κ. Μπαμπινιώτη ως φασίστα (Συνεδρίαση ΟΖ', 20.07.2015).

Παρόμοια επιχειρηματολογία βρίσκουμε στα δεδομένα μας και από τον βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας Γιώργο Κουμουτσάκο:

Είπατε κάτι για λαθρομετανάστες. Ξέρετε, παίζουμε με τις λέξεις. Στην ελληνική γλώσσα όποιος διαβάξει χωρίς να του επιτρέπεται, λέγεται λαθραναγνώστης, όποιος κυνηγάει παρανόμως, λέγεται λαθοκυνηγός. Όποιος επιβαίνει σε ένα μέσο παρανόμως λέγεται λαθρεπιβάτης. [...] Δαιμονοποιείτε έναν όρο, ο οποίος πράγματι στην ελληνική, όταν ταυτίζεται με άνθρωπο, μπορεί να δημιουργεί πρόβλημα. Όμως, όταν στηρίζετε την κριτική κατά μιας ολόκληρης πολιτικής -που πάντως ήταν αποτελεσματικότερη από τη δική σας- πάνω σε αυτόν τον όρο, τότε κάνετε λάθος (Συνεδρίαση ΙΔ', 30.10.2015).

Η ετυμολογία του όρου αλλά και η σύνδεσή του με άλλες ελληνικές λέξεις που εμπεριέχουν το *λάθρο*- ως πρώτο συνθετικό χρησιμοποιούνται ως επιχείρημα περί της υποτιθέμενης 'φυσικής κατάστασης' της ελληνικής γλώσσας που φαίνεται να παραβιάζεται και στιγματίζεται από την πολιτική ορθότητα. Όσοι/ες, λοιπόν, υπερασπίζονται τη χρήση του όρου προσπαθούν ταυτόχρονα να παρουσιάσουν τη διορθωτική οδηγία ως αχρείαστη και αδικαιολόγητη. Αυτό που ουσιαστικά συμβαίνει είναι μια προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν επιχειρήματα που αφορούν την ίδια τη γλώσσα και ταυτόχρονα να αποσυνδεθεί το μικρο-επίπεδο της χρήσης του όρου από τον εθνικό-ξеноφοβικό λόγο στο μακρο-επίπεδο, με τον οποίο έχει συνδεθεί χάρη στη διορθωτική πρακτική της πολιτικής ορθότητας.

4.3. Μεταφορικές χρήσεις του όρου *λαθρομετανάστες/τρια* στις κοινοβουλευτικές ομιλίες

Στην πολιτική επικοινωνία, οι μεταφορές χρησιμοποιούνται για να αναπαραστήσουν οντότητες ή γεγονότα με απλούς και εύκολα κατανοήσιμους όρους και για να φτιάξουν μια γέφυρα μεταξύ λογικής και συναισθήματος (Mio 1997· Charteris-Black 2005). Η σχετική έρευνα έχει δείξει ότι οι μεταφορές τείνουν να αναπαράγουν αρνητικά στερεότυπα εναντίον των μεταναστών/τριών μέσα

από την απανθρωποποίησή τους (Charteris-Black 2006· Quinsaat 2014· Musolf 2015). Επίσης, οι μετανάστες/τριες αναπαριστώνται πολύ συχνά μεταφορικά ως *εισβολείς* (El Rafaie 2001· van Dijk 2005). Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό το βρίσκουμε στα δεδομένα μας και συνδέεται πάντα με αναφορές στον μεγάλο αριθμό τους.

Σε λόγο του στη Βουλή ο Γενικός Γραμματέας της Χρυσής Αυγής Νίκος Μιχαλολιάκος (07.10.2015) συνδέει τις αφίξεις των μεταναστών/τριών με την εισβολή των βαρβάρων στη Ρώμη: «Αντιμετωπίζουμε ένα κύμα. Αυτό το αντιμετωπίσε και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία». Επιπλέον, ο τότε αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας Αντώνης Σαμαράς (30.03.2015) μιλάει για «ορδές λαθρομεταναστών» που έχουν καταλάβει την Αθήνα. Ο βουλευτής της Χρυσής Αυγής Ηλίας Παναγιώταρος (01.12.2015) αναφέρεται σε «εισβολή εκατοντάδων χιλιάδων λαθρομεταναστών», ενώ και ο επίσης βουλευτής της Χρυσής Αυγής Χρήστος Παππάς αναφέρεται σε δύο συνεδριάσεις σε «αθρόα εισβολή λαθρομεταναστών».

Είναι προφανές ότι αυτού του είδους οι μεταφορικές αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών ως εισβολέων γίνονται στο πλαίσιο προώθησης του λόγου περί απειλής και αποκλεισμού. Συγκεκριμένα, οι μετανάστες/τριες αντιμετωπίζονται ως απειλή και αυτή τους η αναπαράσταση νομιμοποιεί πολιτικές πρόληψης ενόψει αυτής της 'καταστροφικής εισβολής' εις βάρος των πολιτικών που διαπνέονται από τον λόγο περί ηθικής υποχρέωσης και αλληλεγγύης. Τέτοιες επιλογές ενισχύουν αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών που είναι συμβατές με τον εθνικό-ξενοφοβικό λόγο και δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι συνυπάρχουν με τον όρο *λαθρομετανάστης/τρια*.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην έρευνα αυτή, επιχειρήσαμε να αναλύσουμε δύο αντικρουόμενους λόγους σχετικά με το μεταναστευτικό ζήτημα στην Ελλάδα πριν και κατά τη διάρκεια της 'κρίσης' του 2015. Προκειμένου να το κάνουμε αυτό επικεντρωθήκαμε στο μικρο-επίπεδο των γλωσσικών χρήσεων και στον διάλογο περί της καταλληλότητας ή μη του όρου *λαθρομετανάστης/τρια*. Η διαλεκτική σχέση του μακρο-επιπέδου και του μικρο-επιπέδου έπαιξε κεντρικό ρόλο στην ανάλυσή μας και στον τρόπο που επιχειρήσαμε να εντοπίσουμε τη σημασιολογική πορεία του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* από το 1990 ως και το 2015.

Υποστηρίξαμε ότι, όταν η Ελλάδα βρέθηκε το 2015 στο επίκεντρο μιας 'κρίσης', αναδύθηκαν τουλάχιστον δύο αντικρουόμενοι λόγοι σχετικά με τη διαχείρισή της: αυτός της *ηθικής υποχρέωσης και αλληλεγγύης* και εκείνος της *απειλής και του αποκλεισμού*. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, εξετάσαμε τη χρήση του όρου *λαθρομετανάστης/τρια*. Στην αρχή, παρακολουθήσαμε τη σημασιολογική πορεία του όρου βασιζόμενοι στην ήδη υπάρχουσα έρευνα. Κατά τη δεκαετία

του 1990, ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* χρησιμοποιούνταν ως μέρος ενός ηγεμονικού εθνικού-ξеноφοβικού λόγου αναφερόμενος κυρίως στους/στις Αλβανούς/ές μετανάστες/τριες που βρέθηκαν στην ελληνική επικράτεια. Τα επόμενα χρόνια, η πολιτική ορθότητα έπαιξε έναν κομβικό ρόλο στιγματίζοντας τον όρο και θέτοντας υπό αμφισβήτηση την καταλληλότητά του.

Αντιμετωπίσαμε την πολιτική ορθότητα ως μια εκδοχή των διορθωτικών πρακτικών, υπό την έννοια ότι εντοπίζει φυσικοποιημένες γλωσσικές χρήσεις που αναπαράγουν εξουσιαστικές σχέσεις και, εν συνεχεία, παρεμβαίνει στο μικρο-επίπεδο στοχεύοντας πρώτα στον στιγματισμό και ύστερα στην αντικατάστασή τους με νέους πολιτικά ορθούς όρους. Εν προκειμένω, η διορθωτική οδηγία ήταν ότι ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* πρέπει να αντικατασταθεί από τον όρο *παράτυπος/η μετανάστης/τρια*, επειδή ο πρώτος παρουσιάζει αρνητικά τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.

Σταδιακά, η διορθωτική οδηγία γίνεται όλο και πιο έντονη και θεσμική μέχρι να φτάσουμε στην ‘κρίση’ του 2015. Εξετάζοντας δεδομένα που πήραμε από τα πρακτικά της Βουλής, είδαμε ότι οι όροι *λαθρομετανάστης/τρια* και *λαθρομετανάστευση* συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται εντός του Κοινοβουλίου, χωρίς όμως τη γενικευμένη χρήση της δεκαετίας του 1990. Αντιθέτως, όσοι/ες τους χρησιμοποιούν (αποκλειστικά βουλευτές/τριες από τη Δεξιά και κυρίως την Ακροδεξιά)ιώθουν ταυτόχρονα την ανάγκη να τους υπερασπιστούν ενάντια στη διορθωτική οδηγία. Φαίνεται λοιπόν ότι ο όρος σταματά να αντιμετωπίζεται ως ουδέτερος, αλλά συνιστά πλέον μια ιδεολογική επιλογή.

Την ίδια στιγμή, η ανάλυση των δεδομένων μας δείχνει ότι η σύνδεση του όρου με τον εθνικό-ξеноφοβικό λόγο παραμένει. Πλέον όμως οι μετανάστες/τριες δεν συνδέονται τόσο πολύ με την εγκληματικότητα, αλλά αντιμετωπίζονται και μέσω της χρήσης συγκεκριμένων μεταφορών ως εισβολείς επικίνδυνοι/ες για την εθνική ομοιογένεια. Επιπλέον, βρίσκουμε τον υπό εξέταση όρο να χρησιμοποιείται με αριθμητικά επίθετα και λέξεις που υπερτονίζουν τον αριθμό των μεταναστών/τριών υποβαθμίζοντας ταυτόχρονα τη σημασία των τραγικών βιωμάτων τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρχάκης 2020: Α. Αρχάκης, *Από τον εθνικό στον μεταεθνικό λόγο: μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Βαμβακάς 1997: Β. Βαμβακάς, Αλβανοί μετανάστες στον ημερήσιο τύπο: αναπαραστάσεις της λαθραίας ύπαρξης. *Δοκίμες*, 5, 7–40.
- Bennett 2018: S. Bennett, *Constructions of Migrant Integration in British Public Discourse: Becoming British*. London: Bloomsbury.

- Benwell & Stokoe 2006: B. Benwell, E. Stokoe, *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Blommaert 2005: J. Blommaert, *Discourse: A Critical Introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Bucholtz & Hall 2005: M. Bucholtz, K. Hall, Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7(4–5), 584–614.
- Cameron 1995: D. Cameron, *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
- Charteris-Black 2005: J. Charteris-Black, *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Charteris-Black 2006: J. Charteris-Black, Britain as a container: immigration metaphors in the 2005 election campaign. *Discourse and Society*, 17(5), 563–581.
- Devitt & Sterelny 1999: M. Devitt, K. Sterelny, *Language and Reality: An Introduction to the Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 2009: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Ψήφισμα της 14ης Ιανουαρίου 2009 για την κατάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση 2004–2008 (2007/2145(INI)).
- El Refaie 2001: E. El Refaie, Metaphors we discriminate by: naturalized themes in Austrian newspaper articles about asylum seekers. *Journal of Sociolinguistics*, 5(3), 352–371.
- Fairclough 1989/2001: N. Fairclough, *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough 2003: N. Fairclough, *Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Gropas & Triandafyllidou 2005: R. Gropas, A. Triandafyllidou, *Active Civic Participation of Immigrants in Greece*. Oldenburg: European Research Project POLITIS.
- Καρύδης 1996: Β. Καρύδης, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Καρύδης 2004: Β. Καρύδης, Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς: έγκλημα και μετανάστευση. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σσ. 205–232). Αθήνα: Κριτική/ΚΕΜΟ.
- Κουντούρη 2008: Φ. Κουντούρη, *Ο μετανάστης στον ελληνικό τύπο: 1950-2005. Η περίπτωση της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ. Κείμενα Εργασίας 15*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Karantinos 2001: D. Karantinos, Trends in Immigration: Greece. Report, European Commission DG Employment and Social Affairs.
- Μοσχονάς 2005: Σ. Μοσχονάς, Διορθωτικές πρακτικές. Στο Ο. Καϊάφα (επιμ.) *Επιστημονικό συμπόσιο 'Χρήσεις της γλώσσας'* (σσ. 151–174). Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

- Mio 1997: J. S. Mio, Metaphor and politics. *Metaphor and Symbol*, 12(2), 113–133.
- Muiznieks 2014: N. Muiznieks, Reply of the Council of Europe Commissioner for Human Rights, Nils Muiznieks, to the letter of Mr Miltiadis VARVITSIOTIS, Minister of Shipping, Maritime Affairs and the Aegean (Greece), on the lives lost at sea during the Farmakonisi tragic incident. Strasbourg.
- Musolff 2015: A. Musolff, Dehumanizing metaphors in UK immigrant debates in press and online media. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 3(1), 41–56.
- Παύλου 2009: Μ. Παύλου, Λόγος και πολιτικές για τους μετανάστες. Στο Μ. Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (επιμ.), *Μετανάστες και μειονότητες: λόγος και πολιτικές* (σσ. 21–68). Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Παύλου 2001α: Μ. Παύλου, Οι «λαθρέμποροι του φόβου»: ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης. Στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου & Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα* (σσ. 127–162). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παύλου 2001β: Μ. Παύλου, Οι μετανάστες «σαν και εμάς»: όψεις της απόκρισης στο μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: κοινωνική συμμετοχή και δικαιώματα του πολίτη* (σσ. 39–87). Αθήνα: Κριτική/ΚΕΜΟ.
- Pillay 2009: N. Pillay, Ομιλία στη 12 σύνοδο του Συμβουλίου των Ηνωμένων Εθνών (22.09.2009).
- Reisigl & Wodak 2001: M. Reisigl, R. Wodak, *Discourse and Discrimination: Rhetoric of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Quinsaat 2014: S. Quinsaat, Competing news frames and hegemonic discourses in the construction of contemporary immigration and immigrants in the United States. *Mass Communication and Society*, 17(4), 573–596.
- Στάμου 2014: Α. Στάμου, Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: θεωρία και εφαρμογές* (σσ. 149–187). Αθήνα: Νήσος.
- Sakellariou 2017: A. Sakellariou, The representation of the refugees and the immigrants in the Greek press: A corpus linguistics and critical discourse analysis approach. In J. House & T. Kaniklidou (eds.), *Proceedings of the 1st International Conference “Europe in discourse: Identity, diversity, borders”* (pp. 397–407). Athens: Hellenic American University [Online], [<https://www.europeindiscourse.eu/images/EID-Conference-1-Proceedings.pdf>].
- Stamatinis et al. 2021: N. Stamatinis, A. Archakis, V. Tsakona, From the illegal migrant-criminal to the illegal migrant-invader: critical analysis of the semantic change of the Greek term λαθρομετανάστης “illegal migrant”. *Studies in Communication Sciences*, 21(2), 343–360.

- Τριανταφυλλίδου 2005: Α. Τριανταφυλλίδου, *Ελληνική μεταναστευτική πολιτική: προβλήματα και κατευθύνσεις*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ.
- Triandafyllidou 2018: Α. Triandafyllidou, A “refugee crisis” unfolding: “real” events and their interpretation in media and political debates. *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 16(1–2), 198–216.
- van Dijk 2005: T. A. van Dijk, *Racism and Discourse in Spain and Latin America*. Amsterdam: John Benjamins.

Nikos Stamatini
University of Patras
Department of Philology

Argiris Archakis
University of Patras
Department of Philology

Villy Tsakona
National and Kapodistrian University of Athens
Department of Early Childhood Education

**POLITICAL CORRECTNESS AS A FACTOR OF CHANGE IN THE USE OF THE TERM
ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ ‘ILLEGAL MIGRANT’ DURING THE 2015 ‘CRISIS’**

Summary

Following a critical discourse analytic approach, and based on data from parliamentary proceedings, this study examines the semantic trajectory of the term *λαθρομετανάστης/τρια* ‘illegal migrant’. The analysis of data including 49 parliamentary proceedings texts from 2015, where the terms *λαθρομετανάστης/τρια* ‘illegal migrant’ and *λαθρομετανάστευση* ‘illegal migration’ are attested, reveals a recontextualized use of these terms, if compared to how they were used as part of a hegemonic xenophobic discourse back in the 1990s. Political correctness as a corrective practice seems to have played a significant role in the semantic change of the terms by stigmatizing them as inappropriate and racist.

Keywords: Political correctness, Illegal migrant, Racism, Discourse, Parliamentary discourse